

VAIKO TEISINIS STATUSAS: ĮGYVENDINIMO PROBLEMOS

Brigita Kairienė

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto
Edukologijos instituto Edukologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4710
Elektroninis paštas b.kairiene@mruni.eu

Pateikta 2012 m. birželio 5 d., parengta spausdinti 2012 m. rugsėjo 11 d.

Anotacija. *Vaiko teisinis statusas siejamas su dviem tarpusavyje susijusiom kategorijom – vaiko teisėmis ir interesais. Įgyvendinant vaiko teises svarbiausias taikomas principas yra geriausių vaiko interesų – reikalavimas pirmiausia atsižvelgti į tai, kas vaikui yra geriausia, reiškia, kad imantis bet kokių veiksmų reikia atsižvelgti į vaiko interesus. Šio principo įgyvendinimo sritis labai plati ir numato įpareigojimą išnagrinėti vaiko interesus.*

Vaiko padėties pasikeitimas iš pasyvios į aktyvią sukėlė praktinio vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo problemas nustatant vaiko interesų turinį, išsiaiškinant tokoskyrą tarp vaiko poreikių ir interesų, derinant atskirų asmenų – tėvų ir vaiko, kelių vaikų, vaiko ir šeimos, interesus, teikiant pagalbą tėvams įgyvendinti teises ir pareigas ir pan.

Reikšminiai žodžiai: *vaiko teisinis statusas, vaiko teisės, vaiko interesai, vaiko dalyvavimas.*

Įvadas

Vienas esminių pokyčių, lėmusių vaiko teisinio statuso kaitą ir mūsų visuomenės požiūrio į vaiką kaitos pradžią – 1992 m. sausio 8 d., kai Lietuva prisijungė prie 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos¹ (toliau tekste – konvencija). Konvencijoje vaikas pripažintas savarankišku teisės subjektu, kurio teisės apibrėžtos atskirai nuo šeimos, dėl to atsirado galimybė autonomiškai vertinti vaiko poreikius ir interesus. Be to, konvencijoje numatytos prielaidos lygiavertiškai vaiko bendravimui su suaugusiuoju – teisė išsakyti savo nuomonę, dalyvavimo teisė. Vaikas įgijo ne tik teisių turėtojo statusą, bet ir galimybes dalyvauti įgyvendinant ir ginant savo teises bei interesus.

Teisinis subjektiškumas, kaip galimybė įgyti teises ir pareigas, būdinga ir fiziniams, ir juridiniams asmenims. Fizinių asmenų teisinis subjektiškumas įgyjamas gimstant². Iki 2000 metų galiojęs Santuokos ir šeimos kodeksas nenumatė vaiko kaip savarankiško teisės subjekto teisių – vaiko neturtinės ir turtinės teisės nebuvo atskirtos nuo jo tėvų neturtinių ir turtinių teisių, išskyrus alimentines tėvų pareigas vaikams ir jos buvo pripažįstamos tik išvestinėmis iš tėvų teisių. Vaiko teisių įgyvendinimo požiūriu tai reiškia, kad vaiko teisės buvo traktuojamos ir vertinamos tėvų teisių kontekste neišskiriant vaiko teisių kaip savarankiškų, nepriklausančių nuo tėvų teisių ir interesų. Dabar galiojančiame Civiliniame kodekse numatytos vaiko neturtinės – teisė į orumą, garbę, ir turtinės teisės, kurias jis turi atskirai nuo tėvų. Kadangi subjektiškumas kaip teisinė prielaida įgyti teises ir pareigas yra abstraktus pobūdžio, apibrėžiant subjekto teisių ir pareigų apimtį, taip pat ir teisinę galimybę jas įgyti, teisingiau kalbėti apie subjekto teisinį statusą³.

Žmogaus teisinis statusas, įtvirtintas aukščiausios teisinės galios dokumente – Konstitucijoje, laiduoja pagarbą žmogaus teisėms ir laisvėms – teisę į gyvybę, laisvę, asmens neliečiamumą, orumą, privataus gyvenimo, nuosavybės neliečiamumą, minties, tikėjimo, žodžio laisvę bei jų apsaugą. Konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių prigimtinis pobūdis reiškia, kad jos neatsiejamos nuo asmens, nepriklauso nuo asmens gyvenamosios ar buvimo vietos, kilmės, tautinio identiteto, religijos, socialinės padėties, išsilavinimo, amžiaus, lyties⁴. Konstituciniu požiūriu vaiko padėtis nesiskiria nuo suaugusiųjų, todėl vaiko socialinis statusas visuomenėje, požiūris į jį, kaip visuomenės narį, elgesys su juo taip pat neturėtų skirtis.

Nepaisant pasikeitusio vaiko teisinio statuso bei atsiradusių galimybių vaikui pačiam dalyvauti įgyvendinant savo teises, vaiko teisės pažeidžiamos – vaikai patiria fi-

1 Lietuvos Respublikos 1995 m. liepos 3 d. įstatymas Nr. I-983 „Dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

2 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

3 Stripeikienė, J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34): 12.

4 Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

zinių⁵, psichologinių⁶, seksualinių⁷ smurtą, nepriežiūrą⁸, vaikai išskiriami kaip pažeidžiausia visuomenės socialinė grupė⁹.

Vaiko teisinį subjektiškumą nagrinėjo J. Stripeikienė¹⁰, G. Sagatys¹¹, intereso sampratos problemas E. Krivka¹², vaiko nuomonės įgyvendinant geriausius vaiko interesus klausimus nagrinėjo A. Bilson, S. White¹³, D. Archard, M. Skivenes¹⁴, tėvų valdžios vaikui įgyvendinimą – D. W. Brock¹⁵, tėvų ir vaiko teisių santykio problemas – J. Lind¹⁶.

Atsiranda poreikis nagrinėti vaiko teisinio statuso įgyvendinimo problemas, tokias kaip pagarbos vaiko nuomonei ir geriausių vaiko interesų principų įgyvendinimas, vaiko ir kitų asmenų interesų įgyvendinimo pusiausvyros paieška bei interesų prioritetų išskyrimas, vaiko galimybės dalyvauti įgyvendinant savo teises ir nustatant interesus, vaiko interesų turinio apibrėžtis.

Tyrimo objektas – vaiko teisinio statuso įgyvendinimo problemos.

Tyrimo tikslas – nustatyti vaiko teisinio statuso įgyvendinimo problemas.

Tyrimo uždaviniai:

1. Nustatyti vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo problemas.
2. Išnagrinėti vaiko interesų turinio nustatymo problemas.

Tyrimo metodai: mokslinės ir teisinės literatūros analizė.

-
- 5 Protect the ones you love: Child Injuries are Preventable [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2012-04-03]. <http://www.cdc.gov/SafeChild/Fact_Sheets/Overview-Fact-Sheet-a.pdf>.
 - 6 Bulotaitė, L.; Pivorienė, R. V.; Sturlienė, N. *Drauge su vaiku*. Vilnius: Efrata, 2000.
 - 7 Dube, S. R., et al. Long-term consequences of childhood sexual abuse by gender of victim. *American Journal of Preventive Medicine*. 2005, 28: 430–438; May-Chahal, C.; Cawson, P. Measuring Child Maltreatment in the United Kingdom: A Study of the Prevalence of Child Abuse and Neglect. *Child Abuse and Neglect*. 2005, 29(9): 969–984.
 - 8 Borse N. N., et al. *CDC Childhood Injury Report: Patterns of Unintentional Injuries among 0-19 Year Olds in the United States, 2000-2006*. Atlanta (GA): Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control, 2008.
 - 9 Brock, D. W. Shaping Future Children: Parental Rights and Societal Interests. *The Journal of Political Philosophy*. 2005, 13(4): 377–398; Dromantienė, L.; Šalaševičiūtė, R. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje: socialinių darbuotojų vaidmuo. *Socialinis darbas*. 2006, 5(1): 79–88.
 - 10 Stripeikienė, J., *supra* note 3, p. 12.
 - 11 Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
 - 12 Krivka, E. Intereso problema civilinio proceso teisėje. *Jurisprudencija*. 2007, 5(95): 25–31. Krivka, E. *Viešojo intereso gynimas civiliniame procese*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009.
 - 13 Bilson, A.; White, S. Representing Children's Views and Best Interests in Court: An International Comparison. *Child Abuse Review*. 2005, 14: 220–239.
 - 14 Archard, D.; Skivenes, M. Balancing a Child's Best Interests and a Child's Views. *The International Journal of Children's Rights*. 2009, 17: 1–21.
 - 15 Brock, D. W., *supra* note 9, p. 377–398.
 - 16 Lind, J. The Best Interest of the Child as an Argument in Assessments of Parent Potential in Sweden. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2008, 22: 1–21.

1. Vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo problemos

Vaiko teisinis statusas apibrėžiamas amžiumi – paprastai 18 metų. Vaikai turi visas bendrąsias žmogaus teises ir laisves, tačiau priklausomai nuo vaiko amžiaus, fizinės, emocinės, socialinės brandos, lemiančios vaiko interesus ir poreikius, teisės vaikui, lyginant su suaugusiaisiais, gali būti praplėstos arba apribotos¹⁷. Vaiko fizinės, psichinės, socialinės raidos bruožai lemia vaiko ypatingus poreikius, todėl vaikai turi teisių, kurių neturi suaugę – teisę į globą, teisę būti auginamam savo tėvų, teisę bendrauti su broliais, seserimis, teisę sveikai vystytis, teisę išsakyti savo nuomonę ir būti išklaustam jį liečiančiais klausimais ir kt.

Vaiko teisės apibrėžtos teisės aktuose ir atspindi vaiko augimo ir vystymosi prielaidas, apimančias ne tik fizinę ir protinę, bet sykiu dvasinę, kultūrinę, socialinę raidą. Vaiko teisės vienodai apibrėžtos ir galioja visiems vaiko teisinį statusą turintiems asmenims, nepriklausomai nuo sveikatos būklės, išsivystymo lygio, gabumų ar kitokių ypatumų. Tačiau kiekvieno asmens unikalumas lemia skirtingus interesus, todėl vaiko teisių įgyvendinimas siejamas su prioritetiniu vaiko interesų apsaugos ir gynimo principu, reiškiančiu, kad visuose sprendimuose, susijusiuose su vaiku, vaiko interesai yra svarbiausi. Taigi, vaiko teisinis statusas siejamas su dviem teisinėmis kategorijom – vaiko teisėmis bei vaiko interesais. Vaikas, būdamas teisių turėtoju, pats negali savarankiškai įgyvendinti savo teisių ir interesų, todėl kitiems asmenims, visų pirma tėvams, yra numatyta teisė ir pareiga įgyvendinti vaiko teises ir atsižvelgti į interesus.

Pareiga užtikrinti vaiko teises ir interesus išsina už šeimos ribų. Valstybės pareiga – pasirūpinti vaikų gerove, kurią atspindi geriausių vaiko interesų užtikrinimas. Nepaisant to, kad valstybė pripažįsta autonomišką šeimos funkcionavimą ir saugo nuo bet kokio nepagrįsto kišimosi ir visuotinai sutariama, kad geriausia aplinka vaikui augti ir vystytis yra šeimoje¹⁸, o tėvams suteikta prioritetinė teisė prieš kitus asmenis auginti savo vaikus ir pareiga jais rūpintis, tačiau tėvams netinkamai įgyvendinant tėvų valdžią, t. y. pažeidžiant vaiko teises ar veikiant/neveikiant vaiko interesais, valstybės kišimasis į šeimą ne tik galimas, bet ir būtinas¹⁹. Sprendžiant pagalbos vaikui ir šeimai klausimus, laikomasi nuostatos, kad vaiko interesais jam geriausia gyventi su biologiniais tėvais²⁰, todėl pirmiausia vertinama galimybė išlaikyti šeimos vientisumą ir siekiama atkurti šeimos funkcionavimą, kad ne tik vaiko, bet ir kitų šeimos narių teisės ir interesai būtų įgyvendinti. Vadinasi, nors vaiko teisės ir interesai gali būti nustatomi atsietai nuo vaiko tėvų ar šeimos interesų, tačiau vaiko geriausių interesų užtikrinimas, kaip vaiko gerovę lemianti

17 Sagatys, G., *supra* note 11, p. 32.

18 Collins, W. A., *et al.* Contemporary research on parenting: The case for nature and nurture. *American Psychologist*. 2000, 55: 218–232; Uzdila, J. V. *Lietuvių šeimotyra*. Vilnius: Lietuvos mokslas, 2001; Lindsey, D.; Martin, S.; Doh, J. The failure of intensive casework services to reduce foster care placements: An examination of family preservation studies. *Children and Youth Services Review*. 2002, 24(9/10): 743–758.

19 Lind, J., *supra* note 16, p. 1–21.

20 Harris, M. S.; Courtney, M. E. The interaction of race, ethnicity, and family structure with respect to the timing of family reunification. *Children and Youth Services Review*. 2003, 25(5-6): 409–29; Zeira, A. New initiatives in out-of-home placements in Israel. *Child and Family Social Work*. 2004, 9: 305–317.

prielaida, priklauso nuo vaiko artimosios aplinkos būvio, t. y. tėvų ir kitų šeimos narių teisių ir interesų įgyvendinimo bei visos šeimos gerovės.

Kiekvienu konkrečiu atveju svarbu analizuoti ir vertinti trejopus interesus – vaiko, kitų šeimos narių – tėvo, motinos, brolių, seserų, ir visos šeimos interesus, akcentuojant sąveikas tarp šeimos narių ir šeimos kaip sistemos funkcionavimą. Analizuojant vaiko interesų įgyvendinimo prielaidas, vertėtų įvertinti skirtingų vaiko interesų įgyvendinimo galimybes, t. y. ar skirtingi interesai, esant tam tikrai situacijai, gali būti įgyvendinami visa apimtimi. Pavyzdžiui, vaiko, patyrusio smurtą šeimoje, interesai – išlaikyti šeimos ryšius, augti biologinių tėvų šeimoje ir saugumo užtikrinimas tuo pačiu metu gali būti neįmanomas, todėl būtina vertinti visas vaiko interesų grupes ir priimti sprendimą, grindžiamą svarbiausiais interesais. Šiuo atveju vaiko saugumas – kaip būtina vaiko gyvybę, sveikatą ir gerovę užtikrinanti sąlyga, yra svarbesnė už kitas.

Tėvų teisės ir pareigos tiesiogiai siejasi su vaiko teisėmis: vaiko teisių įgyvendinimas didžia dalimi priklauso nuo tėvų teisių ir pareigų vaikui įgyvendinimo, todėl išskyla atskirų asmenų teisių ir interesų įgyvendinimo dermės problema. Galima paminėti mūsų visuomenėje suaktualėjusį reiškinį – skyrybas arba santuokos nutraukimą. Skyrybų prasmė čia suteikiama ne tik santuokos, bet ir partnerystės santykių nutraukimui, nes vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo požiūriu svarbus yra ne vaiko tėvų tarpusavio statusas, o vaiko santykis su tėvais. Ir vienu, ir kitu atveju skyrybos reiškia suaugusiojo naudojimąsi teise nutraukti ryšį ir laisvę rinktis kitokį gyvenimo būdą. Jei santuokoje ar partnerystėje gimė vaikas, tai, išskyrus tuo atvejus, kai vaikui šeimoje nesaugu, jis patiria smurtą, yra neprižiūrimas, jam gresia pavojus ir pan., vaiko interesas yra gyventi su abiem tėvais. Taigi, skyrybų atveju susiduria dviejų grupių interesai – tėvo/motinos ar abiejų vaiko tėvų interesas nutraukti santuoką ar partnerystės ryšį, o vaiko interesas – išsaugoti tą ryšį, kad jis galėtų pasinaudoti galimybe būti užaugintas abiejų tėvų.

Nors Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 3 straipsnyje išreikšta nuostata, kad imantis bet kokių vaiką liečiančių veiksmų, nesvarbu, ar tai darytų valstybinės ar privačios įstaigos, užsiimančios socialiniu aprūpinimu, teismai, administracijos ar įstatymų leidimo organai, svarbiausia – vaiko interesai²¹, priimant sprendimą dėl skyrybų, prioritetas teikiamas tėvų interesui pasirinkti gyvenimo būdą, bet ne vaiko interesui gyventi su abiem tėvais. Santuokos nutraukimo atveju į vaiko interesus atsižvelgiama tik nustatant vaiko gyvenamąją vietą su vienu iš tėvų, sprendžiant klausimą dėl vaiko išlaikymo ir bendravimo su kitu tėvu, t. y. sprendžiant su skyrybų padariniais susijusius klausimus, tačiau pačiam sprendimui priimti – nutraukti santuoką ar ne, vaiko interesai neturi reikšmės.

Kai kuriais atvejais ir vaiko, ir tėvų interesų įgyvendinimas yra sudėtingas dėl ypatingų vaiko poreikių ir specifinių interesų, kurie lemia, kad prioritetą teikiant vienų asmenų interesų įgyvendinimui, pažeidžiami arba nepakankamai įgyvendinami kitų asmenų interesai. Daug diskusijų sukėlė augimo slopinimo taikymo vaikams, turintiems didelę negalią, strategija siekiant palengvinti tėvams tokių vaikų priežiūrą sykiu didinant vai-

21 Lietuvos Respublikos 1995 m. liepos 3 d. įstatymas Nr. I-983 „Dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

kų integracijos į visuomenę galimybes²². Siekiant palengvinti vaikų priežiūrą, augimo slopinimo gydymas estrogenais padeda sumažinti vaiko ūgį maždaug nuo 165 cm iki 140 cm. Gydymas taip pat apima gimdos ir krūtų pašalinimą mergaitei siekiant išvengti problemų dėl menstruacijų ir galimo seksualinio išnaudojimo. Nuomonės dėl augimo slopinimo taikymo išsiskyrė. Tokio gydymo šalininkai teigė, kad augimo slopinimas sudaro galimybes ne tik šeimai geriau pasirūpinti neįgaliu vaiku, bet kartu ir pačiam vaikui aktyviau dalyvauti visuomenės gyvenime. Tačiau neįgalūs žmonės augimo slopinimą vertina kaip neįgalųjų teisių ir laisvių pažeidimą bei medikų ir šeimų nepagarbą jiems ir nenorą sudaryti tinkamas sąlygas. Jų nuomone, visuomenė turėtų pasirūpinti neįgaliesiems tinkamų gyvenimo sąlygų sudarymu, o ne taikydama augimo slopinimą, neįgalius asmenis versti prisitaikyti dėl visuomenės patogumo. Šiuo atveju susiduria dviejų grupių teisės ir interesai – tėvų, besirūpinančių sunkią negalią turinčiu vaiku, interesus siekti efektyvesnės ir lengvesnės vaiko priežiūros ir neįgalaus vaiko teisė į kūno neliečiamumą, orumą ir nediskriminavimą.

Skiriamos *kietoji* ir *švelnioji* vaiko interesų pirmenybės principo įgyvendinimo strategijos²³. Vadovaujantis *kietąja* strategija, vaiko interesams teikiama absoliuti pirmenybė prieš kitų asmenų interesus. Šiuo atveju tėvų interesai nenagrinėjami, nes vaiko interesai visuomet turi prioritetą prieš tėvų interesus tarsi siūlant tėvams nepaisyti savo interesų. Toks požiūris vienos grupės – vaikų – interesus iškelia aukščiau kitų grupių interesų, todėl sprendimas laikytis *kietosios* strategijos turi turėti rimtą pagrindą. Priimant sprendimą išimtinai vadovaujantis vaiko interesais, kyla pavojus sumenkinti tėvų ir kitų šeimos narių, pavyzdžiui, kitų vaikų, interesus bei pažeisti jų teises. *Švelnioji* strategija siūlo vadovautis lygių teisių ir interesų principu, kas reiškia, kad jei nėra ypatingų aplinkybių, visų asmenų interesams turi būti teikiama vienoda reikšmė, todėl svarbu išnagrinėti visų susijusių asmenų interesus ir, juos įvertinus, priimti sprendimą. Toks požiūris, anot autorių, neprieštarauja galimybei vaiko interesus vertinti išskirtinai ir vaiko interesams suteikti daugiau reikšmės, tačiau užkerta kelią vaiko interesams suteikti absoliučią pirmenybę prieš kitų asmenų interesus. Laikantis *švelniosios* strategijos nustatant vaiko ir kitų asmenų interesus, vertinamos interesų įgyvendinimo pasekmės ir siekiama, kad vienų asmenų interesų įgyvendinimas ženkliai nepablogintų kitų asmenų padėties ar nesutrikdytų šeimos funkcionavimo ir būtų pasiekta interesų įgyvendinimo pusiausvyra, kuri lemia ne tik vaiko, bet ir visos šeimos gerovę.

Svarbus vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo principas yra pagarbos vaiko pažiūroms, kuris pabrėžia vaiko, kaip aktyvaus teisės subjekto, statusą aktyviai dalyvauti priimant sprendimus jį liečiančiais klausimais ir, esant reikalui, ginti savo teises. Šia nuostata vaikas pripažįstamas lygiaverčiu sąveikos dalyviu, turinčiu teisę išreikšti savo nuomonę, pažiūras. Ir valstybei, ir suaugusiesiems numatyta pareiga užtikrinti vaiko dalyvavimo teisę ir sužinoti vaiko pažiūras bei deramai į jas atsižvelgti²⁴, nors amžiaus

22 Wilfond, B. S., et al. Navigating Growth Attenuation in Children with Profound Disabilities: Children's Interests, Family Decision-Making, and Community Concerns. *Hastings Center Report*. 2010, 40(6): 27–40.

23 Crowe, J.; Toohey, L. From Good Intentions to Ethical Outcomes: The Paramountcy of Children's Interests in the Family Law Act. *Melbourne University Law Review*. 2009, 33: 391–414.

24 Manful, E.; McCrystal, P. Conceptualisation of Children's Rights: What Do Child Care Professionals in Northern Ireland Say? *Child Care in Practise*. 2010, 16(1): 86.

riba, nuo kada vaikas turi teisę reikšti savo pažiūras, nėra nustatyta. Vadinasi, asmenys, dalyvaujantys įgyvendinant vaiko teises, turi pareigą įgalinti vaiką aktyviai dalyvauti, priešingu atveju, ignoruojant vaiko dalyvavimo principą, vaiko teisės nebus tinkamai įgyvendinamos. Vaiko nuomonė šiuo atveju yra priemonė, padedanti nustatyti ir įgyvendinti vaiko teises ir interesus.

Tais atvejais, kai vaiko ir suaugusiųjų požiūriai nesutampa, kyla klausimas, kurios nuostatos yra esminės priimančią sprendimą, – paternalistinės – kai suaugusysis geriau žino, kas vaikui geriausia, ar vaiko dalyvavimo, kai vaiko nuomonė yra esminė sprendžiant bet kokią vaiką liečiantį klausimą²⁵. Paternalistinis požiūris akcentuoja vaikų pažeidžiamumą, silpnumą, dėl ko ypatingai svarbus tampa tėvų vaidmuo rūpinantis vaikais ir įgyvendinant jų teises. Tačiau iškyla pavojus, kad dominuojant paternalistiniame požiūriui vaiko vaidmuo įgyvendinti savo teises ir interesus bus nuvertintas. A. Juodaitytės ir R. Palubaitytės²⁶ atlikto tyrimo duomenimis, tėvai nėra pasirengę suvokti vaiką kaip subjektą, turintį pasirinkimo laisvę, – prasmis kontekstas dažniausiai yra „aš ir mano vaikas“, o ne „aš“ ir „vaikas“. Kito tyrimo duomenimis, suaugusieji dažniausiai savavališkai siekia įgyvendinti geriausius vaiko interesus, t. y. rimčiau neatsižvelgdami į pačių vaikų nuomones ir vertinimus²⁷, kas verčia abejoti, ar, ignoruodami vaiko nuomonę, tėvai gali nustatyti vaiko interesus. Teismo procese vaiko nuomonė taip pat nėra tokia svarbi kaip suaugusiojo²⁸. Galima teigti, kad santykiyje su savo vaiku tėvai išlaiko savininkišką požiūrį į vaiką nepripažindami jo kaip autonomiško teisinio subjekto vertės. Tokiame santykiyje ne tik neišlaikomas lygiavertis ir pagarbus požiūris į vaiką, bet atsiranda prielaidos diskriminacijai.

Akcentuojant priešingą paternalistiniame – vaiko dalyvavimo požiūrį, siekiama suteikti vaikui galių kartu mažinant tėvų įtaką vaikui. Tačiau kraštutiniu atveju toks požiūris sumenkina tėvo/motinos vaidmenį vaiko gyvenime sukurdamas prielaidas pažeisti tėvo/motinos teises, o vaikams – manipuluoti savo teisėmis, kai tėvų sprendimai nedera su jų nuomone.

Yra ir trečia galimybė – derinti abu požiūrius ir, priklausomai nuo vaiko amžiaus ir gebėjimų, įvertinti jo aktyvaus dalyvavimo galimybes konkrečiu atveju. Vaiko teisinio statuso įgyvendinimas įmanomas tik esant lygiavertiui santykiui su vaiku, akcentuojant jo dalyvavimo ir nuomonės svarbą. Tai reiškia, kad svarbu ne tik sudaryti sąlygas vaikui išsakyti nuomonę ir ją išklausti, bet išsiklausti į vaiką, t. y. jį išgirsti. Kitas žingsnis – ar atsižvelgti į vaiko išsakytą nuomonę, priklausys nuo to, kiek nuomonė pagrįsta vaiko supratimu, socialine branda, gebėjimu prisiimti atsakomybę.

Akivaizdu, kad imperatyvus reikalavimas, jog vaiko nuomonė turi būti išklaudyta nepriklausomai nuo vaiko amžiaus, tačiau į ją atsižvelgti tik tais atvejais, jei tai ne-

25 Tamutienė, I. *Vaiko teisių apsaugos institutai ir jų sąveika prievartos prieš vaiką atvejais*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (05S). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004, p. 52.

26 Juodaitytė, A.; Palubaitytė, R. Vaikų (9–12 m.) vasaros laisvalaikio edukacinis diskursas tėvų, kaip suaugusiųjų, koncepcijų kontekste. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2007, 19: 125.

27 Jonynienė, Ž. Vaiko teisių įgyvendinimas: mokyklos demokratėjimo rodiklis. *Socialinis darbas*. 2009, 8(2): 52.

28 Bilson, A.; White, S., *supra* note 13, p. 236.

prieštarauja vaiko interesams, yra nepakankamas sprendžiant ginčą, kai vaiko ir tėvų ar kitų asmenų nuomonės dėl to, kas vaikui geriausia, išsiskiria. Tokiu atveju galutinį sprendimą paprastai priima suaugusieji (tėvai, auklėtojai, mokytojai, socialiniai pedagogai, teisėjai ir pan.), vadinasi, vaiko teisių įgyvendinimas priklauso nuo suaugusiųjų dispozicijos, todėl galime daryti išvadą, kad nepaisant pasikeitusio vaiko teisinio statuso ir apibrėžtų autonomiškų jo teisių, vaiko teisių ir interesų įgyvendinimas iš esmės priklauso nuo suaugusiųjų valios, o vaiko dalyvavimo teisė yra deklaratyvi, nes net ir tuo atveju, jei vaikas įtraukiamas į klausimo svarstymo ir sprendimo priėmimo procesą, galutinis sprendimas priklauso nuo suaugusiųjų nuostatų. Nekvestionuojama galimybė patiems vaikams įgyvendinti savo teises numatyta tik keliais atvejais – pavyzdžiui, įvaikinant dešimties metų vaiką būtinas jo rašytinis sutikimas²⁹. Tačiau ir šiuo atveju kyla abejonių, ar toks vaiko sprendimas visada dera su geriausia jo interesais dėl galimybės vaiku manipuliuoti, daryti įtaką jo nuomonei ar jo paties gebėjimo įvertinti visas savo įvaikinimo aplinkybes ir sąlygas.

2. Vaiko interesų turinio nustatymo problemos

Reikalavimas atsižvelgti į vaiko interesus reiškia, kad imantis bet kokių vaiką liečiančių veiksmų reikia atsižvelgti į tai, kas vaikui yra geriausia. Šio principo taikymo sritis labai plati ir numato įpareigojimą išnagrinėti vaiko interesus ir į juos atsižvelgti. Skirtingai nei vaiko teisės, kurios yra apibrėžtos teisės aktuose ir galioja visiems vaikams, interesai yra individualūs, todėl iškyla interesų turinio apibrėžties problema – kas yra interesai ir kaip juos nustatyti.

Interesas – sudėtinga sąvoka dėl jos kriterijų išskyrimo ir galimybės ją pritaikyti apibrėžiant konkretaus asmens intereso turinį. Intereso sampratos nagrinėjimo tikslas susijęs su vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo galimybėmis bei atstovavimu vaiko interesams. Anot E. Krivkos³⁰, teisės teorijoje intereso samprata siejama su dviem tarpusavyje susijusiom kategorijom – objektyviuoju ir subjektyviuoju interesu. Interesas, kaip objektyvi kategorija, atspindi asmens arba grupės padėties visuomenėje objektyviai egzistuojančius socialinius poreikius, todėl nepriklauso nuo individo sąmonės. Objektyviosios intereso kategorijos kriterijus lemia visuotinai priimtini socialiniai poreikiai, dėl kurių iš esmės sutariama ir kuriuos galima nustatyti. Vadinasi, intereso objektyviąją pusę galima nustatyti atsietai nuo asmens, išsiaiškinus tik tam tikras jo charakteristikas – amžių, lytį ir kitas, tokias kaip vaiko sveikata, ypatingi gabumai ir pan., kurių žinojimas leistų objektyviai įvertinti vaiko poreikius ir, jais remiantis, spręsti apie vaiko interesų objektyviąją pusę. Objektyvųjų interesų lemia visuomenės raidos lygmuo, nuo jo priklauso, kas yra svarbu jos nariui, kokios sąlygos yra laikomos būtinomis asmens būčiai užtikrinti minimaliu lygiu.

29 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

30 Krivka, E., *Jurisprudencija, supra* note 12, p. 27.

Kita intereso kategorija – subjektyvi, atspindi paties subjekto, t. y. konkretaus vaiko įsisąmonintą būklę. Subjektyviojo intereso nustatymas grindžiamas nuostata, kad asmuo geriausiai žino, kas jam svarbu, todėl jis yra geriausias savo interesų vertintojas. Teisės aktuose įtvirtinta imperatyvi nuostata išsiaiškinti vaiko nuomonę, nepriklausomai nuo jo amžiaus: kai sprendžiamas bet kuris su vaiku susijęs klausimas, vaikas, sugebantis suformuluoti savo pažiūras, turi būti išklaustas tiesiogiai, o jei tai neįmanoma, – per atstovą; priimant sprendimą turi būti atsižvelgta į vaiko nuomonę, jei tai neprieštarauja paties vaiko interesams³¹. Vadinasi, svarbu sudaryti tinkamas sąlygas vaiko nuomonei išsakyti, kad ji būtų įsisąmoninta ir išsakyta laisva valia, be prievartos ir įtakos. Aktualus klausimas, kaip suderinti du išpareigojimus, – išsiaiškinti vaiko interesus ir deramai atsižvelgti į vaiko nuomonę³². Teisės akte numatyta prielaida, kad vaiko nuomonė gali prieštarauti jo interesams, kas reiškia, kad vaiko nuomonės išsakymas, kaip galimybė sužinoti subjektyvųjį interesą, netenka reikšmės, nes galutinis sprendimas priklauso nuo kitų asmenų vertinimo, ar vaiko nuomonė neprieštarauja jo interesams. Galima teigti, kad vaiko dalyvavimo principas, nors ir numato prievolę išsiaiškinti vaiko intereso subjektyviąją kategoriją, tačiau galutinis sprendimas priklauso nuo suaugusiųjų nuostatų, kurios atspindi objektyviosios intereso pusės turinį, jų patirtį, vertybines nuostatas ir pan.

Objektyviai egzistuojantis poreikis – tai intereso prielaida³³, todėl priimant sprendimą, kuris geriausiai atitiktų vaiko interesus, reikšmingi visi požymiai, apibūdinantys vaiko būtį mikro-, mezo- ir makrolygmenimis. Kiekvienu konkrečiu atveju nustatomas asmeninis interesas, vadinasi, ir intereso įgyvendinimo būdai taip pat yra individualūs. Kiekvieno atvejo nepakartojama požymių visuma lemia poreikį ieškoti galimybių pasiekti galutinį intereso įgyvendinimo rezultatą – intereso patenkinimą. Tačiau jei sprendimas buvo grindžiamas tik objektyviuoju interesu, nes vaikas negalėjo išsakyti savo nuomonės ar jo nuomonė prieštaravo jo paties interesams, vertinimas to – *ar* ir *kaip* interesas patenkintas, priklauso suaugusiesiems, o vaiko dalyvavimo principas yra neįgyvendintas.

Interesas yra poreikio tąsa. Kyla probleminis klausimas – kur yra takoskyra tarp poreikių ir interesų. E. Krivka teigia, kad intereso turinį sudaro tai, kas yra objektyviai būtina žmogaus, grupės, visuomenės gyvenimui ir vystymuisi, jų poreikių tenkinimui, o objektyvusis interesas visada atitinka konkrečius poreikius³⁴. Vadinasi, jei vaiko nuomonės išsakymas yra neįmanomas arba jo nuomonė prieštarauja jo interesams, todėl priimant sprendimą dėl to, kas vaikui yra geriausia, į ją neatsižvelgiama, vaiko interesų turinys grindžiamas tik objektyviuoju interesu, t. y. vaiko poreikių nustatymu.

Nustatant vaiko poreikius, vertėtų skirti tris poreikių grupes. Viena susijusi su bendrais poreikiais, būdingais visiems individams, pasižyminčiais tam tikra visuma po-

31 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

32 Archard, D.; Skivenes, M., *supra* note 14, p. 1–21.

33 Krivka, E., *Jurisprudencija, supra* note 12, p. 26.

34 Krivka, E., *Viešojo intereso gynimas civiliniame procese, supra* note 12, p. 27.

žymių, kurie priklauso nuo amžiaus, lyties, socialinių, religinių, kultūrinių veiksnių ir pan. Antra, individualūs arba specialūs poreikiai, būdingi konkrečiam vaikui, pavyzdžiui, socialiniai ryšiai, charakterio bruožai, persirgtos ligos ir pan. Trečia, poreikiai, atsiradę dėl tam tikro potyrio, pavyzdžiui, patirto smurto. Akivaizdu, kad išvardintų trijų grupių poreikius nustatyti vien remiantis objektyviais kriterijais gana sudėtinga. Kai kurie poreikiai gali atsiskleisti kaip subjektyvusis interesas, kaip antai, vaiko išgyvenimai, jausmai agresyvius veiksmus atlikusiam asmeniui, saugumo jausmas ir pan. Pavyzdžiui, vaikas gali turėti interesą apginti smurtavusį prieš jį asmenį bijodamas keršto ir tokiu būdu siekdamas patenkinti saugumo poreikį. Taigi, interesas susijęs su poreikiu, tačiau netapatus jam, todėl nustatant vaiko interesus svarbu neapsiriboti tik vaiko poreikiais.

Interesai yra platesnė sąvoka negu poreikis, kadangi apibrėžia ne tik būtinas sąlygas vaiko gyvenimui, bet ir apima vaiko raidos bei saviraiškos galimybes ateityje³⁵. Vaiko, kaip ir kiekvieno suaugusiojo interesai, turi savybę kisti. Interesų kaita siejama su aplinkos kaita ir keliamų reikalavimų žmogaus gyvenimui ir raidai pokyčiais. Be aplinkos įtakos, vaiko interesai kinta ir jo raidos požiūriu. Vaiko, skirtingai nei suaugusiojo, raida yra intensyvesnė, todėl nustatant vaiko interesus, į vaiko raidos pokyčius būtina atsižvelgti įvertinant jo raidos ypatumus. Nusakant objektyviojo intereso turinį galima tik numatyti bendras, kiekvieno vaiko augimui ir vystymuisi būtinas, sąlygas, atspindinčias jo poreikius – sveika ir saugi aplinka, asmens neliečiamybė, stiprūs socialiniai ryšiai (su tėvais, artimaisiais, draugais), galimybė mokytis, ilsėtis, žaisti, lavinti gebėjimus, save realizuoti, išsaugoti žmogišką orumą, laisvai reikšti pažiūras ir pan., tačiau kiekvieno asmens unikalumas nulemia konkretų interesų turinį, kurį lemia konkretūs asmeniniai ir aplinkos bruožai, kuriuos galima nustatyti tik dalyvaujant pačiam asmeniui.

Išvados

1. Vaiko teisių ir interesų įgyvendinimo problemos siejamos su suaugusiųjų – visų pirma tėvų, požiūriu į vaiko teisinį statusą, kaip antai, jei vaikas nevertinamas kaip lygiavertis sąveikos dalyvis, tėvai išlaiko savininkišką požiūrį į vaiką, vaiko teisės ir interesai nevertinami atskirai nuo šeimos ar tėvų interesų, o vaiko dalyvavimas priimant jam svarbius sprendimus – ignoruojamas. Vaiko teisių ir interesų įgyvendinimas priklauso ne tik nuo tėvų teisių ir pareigų vaikui, bet ir nuo tėvų interesų įgyvendinimo, todėl kai kuriais atvejais įgyvendinant vienų šeimos narių teises ir interesus, pažeidžiamos ar nepakankamai įgyvendinamos kitų šeimos narių teisės ir interesai ar net sutrinka šeimos funkcionavimas.

2. Vaiko interesų turinio nustatymo problemos siejamos su subjektyviojo intereso nustatymo galimybėmis: jei nustatant vaiko intereso turinį vaikas negali išsakyti savo nuomonės ar jam nesudaroma tokia galimybė arba jo nuomonė prieštarauja jo interesams, tuomet vaiko intereso turinys grindžiamas tik objektyviuoju interesu, t. y. nu-

35 Kairienė, B.; Jekaitytė, L. Vaiko interesų įgyvendinimas santuokos nutraukimo proceso metu. *Socialinis darbas*. 2010, 9(1): 100.

statomi tik vaiko poreikiai, kurie yra tik interesų turinio prielaida, tačiau visiškai jų neatspindi.

Literatūra

- Archard, D.; Skivenes, M. Balancing a Child's Best Interests and a Child's Views. *The International Journal of Children's Rights*. 2009, 17: 1–21.
- Bilson, A.; White, S. Representing Children's Views and Best Interests in Court: An International Comparison. *Child Abuse Review*. 2005, 14: 220–239.
- Borse, N. N., et al. *CDC Childhood Injury Report: Patterns of Unintentional Injuries among 0-19 Year Olds in the United States, 2000-2006*. Atlanta (GA): Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control, 2008.
- Brock, D. W. Shaping Future Children: Parental Rights and Societal Interests. *The Journal of Political Philosophy*. 2005, 13(4): 377–398.
- Bulotaitė, L.; Pivorienė, R. V.; Sturlienė, N. *Drauge su vaiku*. Vilnius: Efrata, 2000.
- Collins, W. A., et al. Contemporary research on parenting: The case for nature and nurture. *American Psychologist*. 2000, 55: 218–232.
- Crowe, J.; Toohey, L. From Good Intentions to Ethical Outcomes: The Paramountcy of Children's Interests in the Family Law Act. *Melbourne University Law Review*. 2009, 33: 391–414.
- Dromantienė, L.; Šlaševičiūtė, R. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje: socialinių darbuotojų vaidmuo. *Socialinis darbas*. 2006, 5(1): 79–88.
- Dube, S. R., et al. Long-term consequences of childhood sexual abuse by gender of victim. *American Journal of Preventive Medicine*. 2005, 28: 430–438.
- Harris, M. S.; Courtney, M. E. The interaction of race, ethnicity, and family structure with respect to the timing of family reunification. *Children and Youth Services Review*. 2003, 25(5-6): 409–429.
- Jonyrienė, Ž. Vaiko teisių įgyvendinimas: mokyklos demokratėjimo rodiklis. *Socialinis darbas*. 2009, 8(2): 51–64.
- Juodaitytė, A.; Palubaitytė, R. Vaikų (9–12 m.) vasaros laisvalaikio edukacinis diskursas tėvų, kaip suaugusiųjų, koncepcijų kontekste. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2007, 19: 115–126.
- Kairienė, B.; Jekaitytė, L. Vaiko interesų įgyvendinimas santuokos nutraukimo proceso metu. *Socialinis darbas*. 2010, 9(1): 99–106.
- Krivka, E. Intereso problema civilinio proceso teisėje. *Jurisprudencija*. 2007, 5(95): 25–31.
- Krivka, E. *Viešojo intereso gynimas civiliniame procese*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009.
- Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
- Lietuvos Respublikos 1995 m. liepos 3 d. įstatymas Nr. I-983 „Dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.
- Lind, J. The Best Interest of the Child as an Argument in Assessments of Parent Potential in Sweden. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2008, 22: 1–21.
- Lindsey, D.; Martin, S.; Doh, J. The failure of intensive casework services to reduce foster care placements: An examination of family preservation studies. *Children and Youth Services Review*. 2002, 24(9/10): 743–758.

- May-Chahal, C.; Cawson, P. Measuring Child Maltreatment in the United Kingdom: A Study of the Prevalence of Child Abuse and Neglect. *Child Abuse and Neglect*. 2005, 29(9): 969–984.
- Manful, E.; McCrystal, P. Conceptualisation of Children's Rights: What Do Child Care Professionals in Northern Ireland Say? *Child Care in Practise*. 2010, 16(1):83–97.
- Protect the ones you love: Child Injuries are Preventable [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2012-04-03]. <http://www.cdc.gov/SafeChild/Fact_Sheets/Overview-Fact-Sheet-a.pdf>.
- Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
- Stripeikienė, J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34): 12–17.
- Tamutienė, I. *Vaiko teisių apsaugos institutai ir jų sąveika prievartos prieš vaiką atvejais*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (05S). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004.
- Uzdila, J. V. *Lietuvių šeimotyra*. Vilnius: Lietuvos mokslas, 2001.
- Wilfond, B. S., et al. Navigating Growth Attenuation in Children with Profound Disabilities: Children's Interests, Family Decision-Making, and Community Concerns. *Hastings Center Report*. 2010, 40(6): 27–40.
- Zeira, A. New initiatives in out-of-home placements in Israel. *Child and Family Social Work*. 2004, 9: 305–317.

LEGAL STATUS OF THE CHILD: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION

Brigita Kairienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *One of the essential changes that determined the change of the legal status of a child and the attitude of our society towards the start of the change of a child's status, is Lithuania joining the UN Convention of the Rights of the Child of 1989. The Convention not only recognizes the child as an independent subject of rights, the rights of which are defined separately from the family, but also the possibility for him/her to take part in implementing and protecting his/her own rights.*

The child's legal status is related to two categories: the rights and the interests of the child. The essential principle of the UN Convention of the Rights of the Child in implementing the rights of the child is the assurance of the best interests of the child. The requirement for the primary consideration of the fact what is best for the child means that, when taking any actions, one must consider the interests of the child. The area of implementation of this principle is very wide and it provides for the obligation to examine the interests of the child and to consider them.

The change of the status of the child from passive to active simultaneously caused the problems of the practical implementation of the rights and interests of the child in establishing

the contents of the interests of the child, finding out the divide among the needs and interests of the child, harmonizing the interests of separate persons—the parents and the child, several children, the child and the family, providing assistance to the parents in implementing the rights and obligations, etc.

Keywords: *legal status of the child, rights of the child, interests of the child, child participation.*

Brigita Kairienė, Mykolo Romerio universiteto Edukologijos instituto Edukologijos katedros docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: vaiko teisės, vaikų ugdymas šeimoje, smurto prevencija.

Brigita Kairienė, Mykolas Romeris University, Institute of Educology, Department of Educology, Associate Professor. Research interests: children's rights, children's education in the family, prevention of violence.

